

Egy filmvállalkozó színházigazgató Kolozsváron, avagy a 20. század eleji erdélyi „Hollywood” története

Zágoni Bálint–Kurucz Márton: *Janovics Jenő. A kolozsvári filmgyártás megteremtője*. Nemzeti Filmintézet Közhasznú Nonprofit Zrt., Bp. 2024. 224 o.

Hogyan válhat olyasvalakiból a magyar némafilm történetének egyik legkiemelkedőbb alakja, aki elsősorban színházi szakemberként tekintett önmagára? Ez utóbbi is csupán szerény meghatározása sokoldalú egyéniségének, hiszen Janovics Jenő egy személyben volt irodalomtudós, színpadi színész, színházigazgató, tekintélyes közéleti szereplő, filmszínész, rendező és filmvállalkozó. Ennek ellenére, Janovics Jenő nevének hallatán a mai filmnéző emlékezetében legfőljebb halvány kép sejjik fel a magyar filmgyártás kolozsvári gyökereiről, sőt talán mindennek nyoma sem maradt a köztudatban. Zágoni Bálint és Kurucz Márton 2024-es kötete a felejtés ellenszereként szolgál. A szerzők Janovics mindössze hét évig tartó filmes karrierjét tárják az olvasó elé kivételesen látványos és hiteles módon, ugyanakkor elődeiknek köszönhető, hogy beható kutatásuknak volt biztos kiindulópontja: a kötetet Balogh Gyöngyi (1950–2021) filmtörténész, Vitéz (Welser) Tibor (1902–1972) operaénekes és színházi rendező, illetve Jordáky Lajos (1913–1974) kolozsvári szociológus és kritikus emlékének ajánlják, akik lényeges szerepet játszottak a Janovics-életmű átörökítésében.

Zágoni Bálint, a Filmtett Egyesület ügyvezetője, közel húsz éve kutatja a Janovics Jenő által vezetett kolozsvári filmstúdió történetét, ennek eredményeként számos tanulmányt és ismeretterjesztő kiadványt publikált. Kurucz Márton a Magyar Nemzeti Filmarchívum munkatársaként kutatja az 1945 előtti magyar film (gyártás)történetét, elveszett filmek, reklámfilmek szakértője, illetve számos online archívum létrehozója. Munkájuk a *Magyarok a Világ Filmgyártásában* sorozat darabjaként jelent meg a Nemzeti Filmintézet kiadásában. A könyvsorozat és az azonos című online lexikon a külföldön dolgozó, világhíressé vált magyar rendezők, operatőrök, forgatókönyvírók, zeneszerzők és színészek – sok esetben földrészeket és korszakokat áthidaló – életművét kívánja feldolgozni, emléküket megőrizni és alkotásaikat széles körű közönséggel megismertetni.

A mű újító jellege tagadhatatlan, hiszen az eddig szinte kizárólag színházigazgatóként ismert Janovics – a korábbi kutatók által gyakran figyelmen kívül hagyott – filmrendezői és produceri munkásságának jelentőségét hangsúlyozza. Janovics Jenő műhelyéből került ki a teljes magyar

Pakulár Sára (2000) – doktorandusz, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, „Történelem, Civilizáció, Kultúra” Doktori Iskola, Kolozsvár, sara.pakular@ubbcluj.ro

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-12>

szó), melyet jelentős nemzetközi érdeklődés övezett. Janovics visszaemlékezései szerint kópiái még Japánba is eljutottak. A kezdő filmvállalkozó tudta, hogy népszerűművekké, valamint a nemzeti irodalom és dráma sikerdarabjaira épülő művekkel érdemes próbálkoznia, hiszen a vígjátékok és bohózatok terén nem vehette fel a versenyt a Nyugattal. Ugyanakkor a kötet kiemeli, hogy Janovics nevéhez fűződik számos más, úttörő próbálkozás is: az első történelmi drámaadaptáció (Bánk bán, 1914), az első balladafeldolgozás (Tetemre hívás, 1915), versillusztrációkkal való kísérletezés (Petőfi-dalciklus, 1916), operettfilmek, illetve a kortárs irodalom megőrkítése filmen. Neki köszönhetjük továbbá, hogy Jászai Mari alakítása is ránk maradt mozgókép formájában. Rendkívüli munkabírásról és ambíciójáról tesznek tanúbizonyságot a számbeli adatok is: három év alatt tizennégy produkciót rendezett. A szerzők egyik elsődleges törekvése volt, hogy a produkciók korabeli fogadtatását, a különböző kritikákat, véleményeket és sajtóvisszhangot közvetlenül forrásszövegekkel szemléltessék.

A kötet nagy hangsúlyt helyez mindemellett a rendezők, operatőrök és színészek portréjának megrajzolására, akik Janovics köréből kerültek ki és jutottak el a világhírig, bár meg kell jegyezni, hogy többen közülük rendelkeztek előzetes tapasztalattal. Találunk itt négy rendezőportrét: Fekete László, Garas Márton, Korda Sándor és Kertész Mihály mind megfordultak Janovics Szamos-parti (a mai Kolozsvári Állami Magyar Színház, volt Nyári Színkör épületéhez hozzáépített) stúdiójában. Ezek rövid életrajzi összefoglalók, viszont a Casablanca (1942) Oscar-díjas rendezőjéről, Kertész Mihályról önálló kötet is megjelent, szintén a *Magyarok a világ filmgyártásában* című sorozat részeként (2022). A rendezőportrékat kilenc színészportré követi: Beregi Oszkár, Berky Lili, Csontos Gyula, Eszterházy Ágnes, Jászai

Mari, Gál Gyula, Márkus Emília, Ódry Árpád és Várkonyi Mihály pályafutásába pillanthatunk bele korabeli kritikákkal, anekdotákkal színezett szövegekben keresztül.

Janovics filmrendezői és filmszínészi arcképét a kötet kortársak visszaemlékezéseivel hozza közel az olvasóhoz: „... halk beszéde, nagy tudása, alapos felkészültsége biztosították számára a tekintélyt. Tudja, ő mindenkivel egyformán halkan beszélt, velem is, a színészekkel is, a díszítő munkásokkal is és a hatóság képviselőivel is. De amit mondott, és ahogyan mondta, természetesen vált parancssá. Szigorú, a munkában tréfát nem ismerő ember volt. Nemcsak igazgatóként, rendezőként is. [...] Amit egyszer lefektetett, ahhoz szigorúan ragaszkodott. És mert már az első rendpróban tudta, mit akar, azon később senki sem változtatott; ő sem” – mesélte az *Utunkban* közölt interjújában Székely Ilona, a színházigazgató egykori titkárnője (167. o.).

Pályafutásának történetéből elmaradhatatlan moztulajdonosként való működése, melyben a filmművészet népszerűsítése mellett anyagi lehetőséget is látott. A rendkívül látványos archív felvételekkel tűzdelt fejezetből megtudhatjuk, hogy terve egy egész mozihálózat kiépítése volt. Kolozsváron Janovics három mozi működött: az első a Színkör-Mozgó (amely a nappal vetítések helyszínéül, este színdarabok bemutatására szolgáló Nyári-Színkör épületében funkcionált), a második az Egyetem-Mozgó (a mai Művész mozi), jelenleg a legrégebbi aktív mozi Romániában, a harmadik pedig 1915-től az Uránia volt.

A könyv utolsó fejezetei Janovics Jenő méltatlan öregkori sorsát tárgyalják. Az új államhatalom ellehetetlenítette a színház működését. A színházigazgató naplójának többoldalas részletéből tudhatjuk meg, hogyan kellett elmebajt tettetnie letartóztatása elkerülése érdekében. Ennek ellenére

a hatóságok megpróbálták kiaknázni tehetőségét: 1920-ban elkészült *A világrém*, mely egy egészségügyi propaganda-film volt, ugyanakkor az utolsó egész estés kolozsvári játékfilm, pár évvel később pedig egy román nemzeti filmgyár vezetésére kérték fel. Mivel az államszocialista rendszer a későbbiekben igyekezett el-tussolni az egykori virágzó erdélyi, európai színvonalú filmgyártás történetét és jelentőségét, Janovics emléke és öröksége feledésbe merült. A függelék megelőző, utolsó nagycím erről az örökségről, a fellelhető forrásanyag mennyiségéről és milyenségéről tájékoztat.

A függelékben ötvenhárom rövid életrajzi összefoglaló állít emléket a Janovics köré csoportosult filmtársulat további tagjainak. A sztárszínészek mellett működő statiszták vagy a háttérben munkálkodók legtöbbször „nem is Erdély szülőtte, s csak Janovics színháza, a társulat és a filmforgatások vonzották őket Kolozsvárra” (198. o.). A kötet gyakorlati alkalmazhatóságát szintén növeli a filmográfia beemelése, mely időrendben rögzíti a Janovics Jenő által gyártott, rendezett filmek listáját. A kötet a hivatkozott források és irodalom jegyzékével zárul, melyből első ránézésre kitűnik a források nagyobb arányú használata, ezek között a sajtóforrások, kéziratok és a képi források dominálnak.

Zágoni Bálint ugyan már az előszóban tisztázza, hogy a forrásanyag hiányosságai miatt nem törekedhetek teljességre, az olvasónak még sincs hiányérzete. Ugyanitt fogalmazza meg a kötet célját, tudniillik, „hogy olvasmányos módon, ugyanakkor tudományos igényességgel ismertesse a magyar filmtörténet egyik legelső és legfontosabb alkotójának mozgóképes pályafutását” (8. o.). Úgy gondolom, világosan kifejtett célkitűzésüket a szerzők sikerrel megvalósították. A kiadvány nyelvezete közérthető, a filmművészet kevésbé

ismert fogalmait megmagyarázzák, a mű egyes fejezetei viszonylag rövidек, velősék, gördülékennyé téve ezáltal az olvasás élményét.

Értékelendő, hogy a szerzők a kötet több pontján reflektálnak a kutatás folyamatára, különböző állomásaira és akadályaira. A kutatás nehézségei közé tartozott, hogy az egyes filmcímek a gyártás, majd népszerűsítés folyamatában változhattak, így százöt év távlatából a kutatónak kellett ezeket összeegyeztetnie. Számos esetben a kópiák hosszú utat jártak be, ezért volt szükség nemzetközi filmarchívumok beható vizsgálatára, amely igencsak eredményesnek bizonyult: elveszettnek hitt filmek kerültek elő. Zágoniék a forráskritika fontosságára is felhívják a figyelmet, hiszen a korabeli sajtóban (amely első számú forrásként szolgált számukra) megjelenő információk ellentmondásosságával is meg kellett küzdeniük. Kiemelkedő forrásértékel bírnak továbbá a forgatásokon készült fotográfiák, valamint a némafilmeket reklámozó igényes plakátok, melyek az alkotások rendezőiről, főszereplőiről árulkodnak. A források között a legkevesebb számban forgatókönyvek maradtak fenn. A szerzők méltán utalnak albumként munkájukra (8. o.), a kiváló minőségű, többnyire egy-két oldalon elterülő fényképek ugyanis visszarepítik az olvasót az időben. Az átlátható tördelés és igényes nyomdai megjelenítés mellett kiemelendő a betűszínek, illetve a szövegháttér színének ötletes felhasználása a szövegtípusok és a nagyfejezetek jelölése céljából.

A kötet rendkívüli pontossággal, forrásszövegek közvetlenségével tárja az olvasó elé Janovics Jenő kolozsvári filmes műhelyének működését, produkcióit, azok fogadtatását és utóéletét, hangsúlyozva e hagyaték mennyiségi és minőségi, illetve nemzeti és nemzetközi jelentőségét, emellett pedig egy rendkívül intelligens,

SZEMLE

saját kora szemléletét meghaladó, munkájában megalkuvást nem ismerő úriember képét festi meg. A tudományos, ugyanakkor olvasmányos szöveg mellett a könyv illusztrációi, a forgatásokat megörökítő, mára átalakult vagy elpusztult épületeket és épületbelsőket ábrázoló fényképek,

színészportrék képviselnek kivételes értéket. A fentiek alapján úgy gondolom, Zágoni Bálint és Kurutz Márton munkája megkerülhetetlen lesz a magyar filmgyártás korai történetének megismerésében.

PAKULÁR SÁRA